

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2020.26.2>
УДК 655.41:929 [Тищенко] (477-87)

Тетяна Антонюк

доктор історичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Відділ зарубіжної україніки
Національна бібліотека України
ім. В. І. Вернадського, м. Київ

ORCID: 0000-0002-6446-2795
Email: zabula_@ukr.net

ЮРІЙ ТИЩЕНКО ЯК ВИДАВЕЦЬ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ В ЕМІГРАЦІЇ

Анотація. Простежено видавничу діяльність Юрія Тищенка (Сірого) в Україні та еміграції (1907–1953 рр.) як одного з найяскравіших представників процесу українського відродження першої половини ХХ ст. Проаналізовано зусилля видатного українця у справі пробудження національної свідомості, формування ідентичності, поширення знання серед широких мас українства, розповсюдження української книжки в Україні й світі шляхом організації та провадження діяльності видавництва «Лан», «Дзвін», «Видавництва ЮТ (Юрія Тищенка)», активної громадської діяльності. Актуалізовано книжкову продукцію видавництва, керованих Ю. Тищенком, з фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Особливу увагу приділено науковій, науково-популярній, навчальній та дитячій книзі. Подано їх змістовні й книжкові характеристики, з'ясовано шляхи розповсюдження української книжки в умовах еміграції. Простежено взаємозв'язки керованих Ю. Тищенком підприємств з українськими установами, організаціями та громадськими об'єднаннями в еміграції та Україні. На прикладі діяльності Ю. Тищенка в еміграції, показано складність організації видавничого процесу та життя і діяльності української політичної еміграції на чужині. Значну увагу приділено працям самого Ю. Тищенка, підготовленим, виданим і перевиданим в Україні та діаспорі. Виявлено особистісні зв'язки та співпрацю Ю. Тищенка з видатними українськими науковими, політичними і громадськими діячами першої половини ХХ ст. Акцентовано увагу на внеску визначного українського діяча в справу розвитку українського книговидання, книгорозповсюдження, українського культурного і національного відродження.

Ключові слова: Відділ зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського; Юрій Тищенко (Сірий); українська видавнича справа; видавництва «Лан», «Дзвін»; «Видавництво ЮТ»; еміграція.

Tetiana Antoniuik

Doctor of Historical Sciences,
Associate Professor, Leading Researcher
Department of foreign Ukrainistics
Vernadsky National Library, Kyiv

YURIJ TYSHCHENKO AS A PUBLISHER OF UKRAINIAN BOOKS IN EMIGRATION

Abstract. The publishing activity of Yuriy Tyshchenko (Siryi) in Ukraine and emigration (1907–1953) as one of the brightest representatives of the process of Ukrainian revival of the first half of the XX century is traced. It is analysed the efforts of a prominent Ukrainian on business in the awakening of national consciousness, forming of identity, knowledge dissemination among the great masses of Ukrainians, distribution of Ukrainian books in Ukraine and in the world through organizing and operation of publishing houses "Dzvin", "UT Publishing House (Yuriy Tyshchenko)", active public activity. It is updated the book products of the publishing houses, managed by Yu. Tyshchenko, from the fund of the Foreign Ukrainistics Department of the Bibliology Institute of Vernadsky National Library of Ukraine. Special attention is paid to scientific, popular science, educational and children's book. There are given content and book characteristics and there are found out the ways of distribution of the Ukrainian book in emigration conditions. There are traced the relationship of the enterprises managed by Yu. Tyshchenko with Ukrainian establishments, organizations and public associations in emigration and in Ukraine. On the example of activity of Yu. Tyshchenko in emigration, it is shown the complexity of publishing process organization and the life and activities of Ukrainian political emigration abroad. Considerable attention is paid to the works of Yu. Tyshchenko himself, prepared, published and reprinted in Ukraine and the diaspora. The personal connections and cooperation of Yu.

Tyshchenko with prominent Ukrainian scientific, political and public figures of the first half of the XX century are revealed. Attention is accented on the contribution of a prominent Ukrainian figure in the development of Ukrainian book publishing, book distribution, Ukrainian cultural and national revival.

On the example of Yu. Tyshchenko's activity in emigration, the complexity of the organization of the publishing process and the life and activity of Ukrainian political emigration abroad is shown.

Keywords: Foreign Ukrainistics Department of Vernadsky National Library of Ukraine; Yuriy Tyshchenko (Siryi); Ukrainian publishing; publishing houses "Lan", "Dzvin"; "YT Publishing House"; emigration.

Актуальність проблеми. Важливим мірилом українського культурного життя є історія видавництва української книги. У фонді відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігається значна частка документів, що видані у видавництвах Ю. Тищенка, або в інших видавництвах з його ініціативи, в тому числі й праці авторства видавця. Ці та інші документи дають можливість простежити не лише життя і працю визначного діяча видавничого руху, але й осягнути політичні, культурно-освітні та суспільні процеси в Україні та еміграції першої половини ХХ ст. Аналіз книжкових видань з фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства та інших структурних підрозділів НБУВ, які були видані у видавництвах Юрія Тищенка (Сірого) або інших видавництвах з його ініціативи, а також видання про особистість видавця упродовж 1907–1953 років, сприятимуть висвітленню важливих аспектів книжкової культури України та її органічної складової – книжкової культури української діаспори, зокрема в країнах, де жив і працював видавець: Австрії, Чехословаччині, Німеччині, США.

Виявлення та характеристика окремих книжкових видань з фондів НБУВ, зміст яких розкриває особистість видатного українського видавця Ю. Тищенка та процес українського книговидання упродовж першої половини ХХ ст., особливостей висвітлення цими виданнями окремих аспектів процесу книговидання сприятиме оприлюдненню невідомих та мало відомих документів та їх популяризації, розкриттю фондів НБУВ.

Пізнання особистості Ю. Тищенка як видавця української книги в Україні та еміграції здійснено з використанням біографічного методу та принципу історизму, об'єктивного і порівняльного аналізу відібраних документів з фондів НБУВ, які опрацьовані в процесі підготовки даної статті. Біографічний метод дав можливість вивчити суб'єктивну сторону суспільного життя Ю. Тищенка, шляхом вивчення таких документів, як «Щоденник» Ю. Тищенка, його спогади. Ці документи містять багато інформації про соціальну ситуацію, в якій доводилося жити і працювати видавцеві, а також дають можливість зрозуміти особистісні погляди автора на дійсність. Принцип історизму забезпечив розгляд предмету дослідження у зв'язку з іншими явищами і подіями, допоміг визначити їх місце та взаємозумовленість в системі суспільних відносин та розглянути особистість Ю. Тищенка та його видавничу діяльність в контексті того історичного

часу й умов (державно-політичних, економічних, психологічних, соціальних), в яких видавцеві довелося жити і діяти. Оптимально підібрати книжкові видання з фонду НБУВ, присвячені видавничій діяльності Ю. Тищенка, вдалося завдяки використанню методів пошуку, аналізу і синтезу, бібліографічного та документознавчого, які дали можливість проаналізувати зовнішні й внутрішні характеристики видань, з'ясувати їх особливості, відповідність змісту книжок обраній темі.

Теоретичним підґрунтям даного дослідження послужили праці відомих науковців, які упродовж ХХ – початку ХХІ ст. досліджували історію української книговидавничої справи та життя і діяльність Ю. Тищенка. Це дослідники з діаспори та України, а саме: Дорошенко В. (1954) «Життєвий шлях Юрія Тищенка-Сірого»; Левинський В. (1943) «Юрій Тищенко. З нагоди 35-ліття видавничої діяльності»; Наріжний С. (1942) «Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами»; Маруняк В. (1985), (1986), (1998) «Українська еміграція в Німеччині та Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945–1951»; Одарченко П. (1953) «Юрій Тищенко-Сірий»; Мельник О. (2007) «Щоденник Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1924)»; Миронець Н. (2007) «Листи Володимира Винниченка до Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1920 роки)»; Ткаченко І. (2006) «Юрій Тищенко (Сірий) – права рука М. Грушевського у київських справах»; Шудря М. (1997) «Трудивник пера і друку»; Юркевич О. (2012) «Видавнича діяльність Юрія Тищенка Празького періоду (1923–1945)» та інші. У дослідженнях цих авторів життя і діяльність Ю. Тищенка розкривається на фоні суспільно-політичних змін, які відбувалися в Україні та світі. Особистість видавця, журналіста, письменника, громадського і культурно-освітнього діяча розкривається як в загальних рисах, так і в окремих аспектах. Особовий архів Ю. Тищенка, на жаль, розпорошений, його частина, що передана в Україну, знаходиться в кількох архівних установах та остаточно не опрацьована. Цінним джерелом щодо дослідження особистості Ю. Тищенка та формування української пореволюційної еміграції є його «Щоденник» за 1919–1924 рр. та спогади [5; 9; 10].

Відтак **метою** статті є актуалізувати внесок Юрія Тищенка в розвиток української видавничої справи в зв'язку з 140-річчям від дня його народження, популяризувати книжкову продукцію з керованих ним видавництв, зібрану в фондах НБУВ та розкрити важливі аспекти процесу книговидання першої половини ХХ ст. в Україні та еміграції як

важливого фактора відродження української культури.

Виклад основного матеріалу. Юрій Пилипович Тищенко (Сірий) (23.04.1880–5.12.1953) – визначний представник української еміграції, національно-культурного і видавничого руху, діяч, який своєю працею забезпечив значний внесок у розвиток національного книговидання і бібліографії. Трудове життя видавця було повністю присвячене боротьбі за історичну перспективу України шляхом розвитку видавничої справи, яку він обрав засобом досягнення мети, поєднавши її з активною громадсько-політичною та культурно-освітньою діяльністю. Робив все можливе в тих складних обставинах життя і праці, щоб справа книгодрукування та розповсюдження видавничої продукції серед українських читачів була результативною і забезпечувала формування національної свідомості та актуалізувала національне, політичне, етичне, економічне і суспільне піднесення українського народу. Незважаючи на несприятливі умови діяльності, які супроводжували життя і працю за межами батьківщини, Ю. Тищенко, як і багато наших співвітчизників, спромігся розвинути активну видавничу діяльність практично в усіх місцях свого проживання в еміграції. На жаль, до сьогодні діяльність видавця Ю. Тищенка відома лише вузькому колу дослідників. Натомість широкий загал в Україні лише починає відкривати для себе цю непересічну особистість, яка проявила себе в багатьох сферах діяльності: журналістиці, літературі, книгарстві, перекладацькій, громадській і, особливо, у видавничій справі. Він був дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка, його робітник, що провадив книгарську справу і інші роботи на Наддніпрянській Україні (1909–1914), членом-кореспондентом Української Вільної Академії Наук у США (УВАН у США).

До революції 1917 р. Ю. Тищенкові доводилося діяти під чужими іменами, псевдонімами і криптонімами (Ю. Азовський, Галайда, Федір Гарах, Атанасій Дюльгеров, О. Кадило, Павло Лаврів (Лавров), Ю. Сірий, Юр. Сірий, Юр. Салтичинський, С. Ю., Ю. А., Ю. С., Ю. Т-ко) [4, с. 93–94]. Будучи членом Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та учасником революції 1905 р., він став політичним емігрантом. Неодноразово виїжджав з підросійської України і знову повертався, щоб продовжити свою улюблену видавничу справу, яку вважав найдоцільнішим засобом боротьби за Україну. Перша еміграція Ю. Тищенка у липні 1907 р. була короткою. За допомогою В. Винниченка нелегально виїхав до Львова, там брав активну участь у справах львівської групи УСДРП і був одним із найближчих співробітників В. Винниченка. В Галичині Ю. Тищенко зайнявся видавничими та організаційними справами партії, познайомився з Михайлом Грушевським, який належно оцінив світоглядну позицію та творчий потенціал молодого громадсько-політичного діяча, підтримав його і

залучив до справи національного відродження у 1907–1913 рр. Ця співпраця дала змогу Ю. Тищенкові глибше осягнути завдання українського руху та остаточно українізуватися, увійти до найближчого кола співробітників видатного вченого.

Восени 1907 р. під ім'ям австрійського підданого Павла Лаврова він прибув до Києва для роботи в редакції «Літературно-наукового вістника», де пропрацював повних шість років. Спочатку був звичайним співробітником, а незабаром став директором редакції і книгарень, заснованих у різних місцях України Але вже в кінці 1913 р. змушений був утікати через загрозу викриття та арешту, спочатку до Європи, а звідти до Америки, де короткий час працював у редакції газети «Свобода». У 1914 р. нелегально повернувся до Російської імперії, спочатку в Петербург, згодом в Харків та Катеринослав, де провадив партійні справи та опікувався виданням творів В. Винниченка у Москві. У 1916 р. був арештований та ув'язнений на дев'ять місяців за участь у революції 1905 р., проте суд виправдав його. З лави підсудних, як військово-визволенець, відправлений до російського війська, з якого демобілізувався влітку 1917 р. 3 серпня 1917 р. Ю. Тищенко працював директором урядового пресового бюро та редактором «Вістника Генерального секретаріату». Одночасно повернувся до своєї улюбленої видавничої справи. У липні 1918 р. був відряджений Міністерством освіти Української Держави до Австро-Угорщини та Німеччини для виконання замовлення на підручники для народних шкіл і вже не повернувся до Наддніпрянської України через окупацію її більшовиками. Завершив свій земний шлях в Америці в статусі емігранта [10, с. 5–10].

Отримавши педагогічну освіту, попрацювавши вчителем, як приватно, так і у державній школі при залізничному депо на станції Долгінцеве Катеринославської губернії, Ю. Тищенко усвідомив важливість поширення знань серед найнижчого прошарку суспільства як передумову їхнього подальшого національного зростання і, зрештою, визначив просвітництво як головний пріоритет всієї своєї діяльності впродовж життя. Найшвидшим засобом поширення освіти серед широких мас українства він вважав розвиток української видавничої справи та поширення української книжки, особливу увагу при цьому приділяючи підготовці і друку науково-популярних, навчальних, наукових видань та книжок для дітей. На початку ХХ ст., коли з'явилися короткочасні, обмежені умови для пробудження українства після революції 1905–1907 рр., Ю. Тищенко розпочав свою працю як видавець. Він згадував про свій вибір діяльності так: «Треба було шукати шляхів для просування книги в народ і видавати в першу чергу те, що могло б зацікавити читача. Для цього ж треба було й самим видавцям вчитися та набиратися досвіду. Було ясне й те, що таким людям, які б мали надію збагачуватися на книзі, – серед українських видавців не було місця. Для цього діла треба було жертвенності. Потрібні

були на той час видавці ідейні, які б, вкладаючи в цю справу свою працю й гроші, не думали про те, що ці вклади мають якісь зиски» [9, с. 4].

Становлення Ю.Тищенка як видавця розпочалося у 1907 р., в Києві, чому сприяла співпраця з М. Грушевським та його найтіснішим колом однодумців. Короткий львівський період життя і діяльності Ю. Тищенка був важливий з огляду на встановлення зв'язків та долучення до видавничої справи. У вересні 1907 р. Ю. Тищенко переїхав нелегально до Києва і обійняв посаду завідувача київської редакції «Літературно-Наукового Вістника». Видавнича справа в Києві тоді потребувала активізації, хоча на той час вже діяли такі видавництва, як «Вік», «Ранок», «Просвіта». Проте діяльність їх була обмежена, не було того розмаху, яким відзначались російські видавництва. Ю. Тищенко задумав заснувати в Києві видавництво, яке спричинилося б до поширення української лектури в широких масах. Він мав тісні зв'язки з друкарнями, що давало змогу легко здійснити задум в технічному плані, але бракувало грошей. У перші роки перебування у Києві він спромігся видати кілька брошур, та це все мало спорадичний характер [9, с. 6–7].

Невелика кількість перших книжок авторства Ю. Тищенка, виданих у київських видавництвах, зберігаються в НБУВ і є вже сьогодні бібліографічною рідкістю. Загалом упродовж 1908–1913 рр. видано значну кількість книжок, які свого часу відіграли велику роль у справі просвіти широких мас і утвердження української книги в культурному просторі України. Ю. Тищенко усвідомлював необхідність не лише видання книги, але й її популяризації, поширення. У 1909 р., за згодою з М. С. Грушевським, він відкрив у Харкові першу суто українську книгарню, заснував у Києві народну газету «Село» та під патронатом Олександра Сергійовича Грушевського видавництво «Лан». Матеріально видавництво «Лан» підтримував О. С. Грушевський, а редакційно-технічне забезпечення доручалося Ю. Тищенку. Вироблена програма видавництва «Лан» передбачала вихід видань у двох серіях: популярно-науковій для дорослих читачів та дитячої літератури. Ю. Тищенко таку програму пояснював тим, що «... коли відчувався великий брак у популярно-науковій бібліотеці для дорослих, то дитячої літератури у нас зовсім не було. А при відсутності українських народних шкіл це значило, що українські діти й надалі були засуджені на змосковлювання... як у першу, так і в другу серію постановили ми дати якомога більше лектури природничого характеру» [9, с. 3–8].

Видання «Лану» – це книжки, з технічного боку, невеликого формату, що доцільно було видавати для масового читача. Розмір малої вісімки квадратного формату, розмір книги від 5 до 8 аркушів. Серії передбачалися з тим самим малюнком, кожна книжка мала бути ілюстрована, особливо це стосувалося дитячих видань, автори оригінальних творів і перекладачі мали отримувати гонорари згідно з

умовою. Тираж видань планувався в 2000 примірників кожної назви. Видання «Лану» друкувалися галицьким правописом, а не українським спрощеним, головна різниця між якими полягала в тому, що в галицькому «ся» писалось окремо від дієслова та для пом'якшення деяких звуків писалось по них «ї», тоді як в київських виданнях цього не було. У той час всі видання «Літературно-Наукового Вістника», «Української видавничої спілки» та інші, що виходили в Києві, додержувалися галицького правопису. Видання «Лану» друкували в київській друкарні «Перша Спілка Друкарів». Ю. Тищенко написав популярну книжку «Життя рослин», що являла собою анатомію та фізіологію рослин, яка й вийшла першим числом в популярно-науковій серії «Лану». Серію для дітей «Лан» відкрив книжкою Ю. Тищенка «Крим». Це була праця «Мандрівка по Криму одної школи», яка перед тим друкувалася у дитячому журналі «Молода Україна». У «Лані» співпрацювали молоді тогочасні працівники пера, зокрема О. Олесь, Ю. Будяк, М. Шаповал та ін. Вони писали оригінальні популярні книги та робили переклади. Перші випуски «Лану» критика зустріла дуже прихильно, хоча і були нарікання на правопис. Книги «Лану» виходили одна за одною, хоча у першій серії не було дотримано строго програми, ця серія поруч із книгами природничого змісту випускала й інші. Уже в 1949 р. видання «Лану» становили велику бібліографічну рідкість», не кажучи вже про сьогодення. У першій серії «Лану» вийшли: Сірий Ю. Життя рослин (анатомія й фізіологія рослин); Шаповал М. Про ліс; Будяк Ю. Дикі люди, ч. 1; Будяк Ю. Дикі люди, ч. 2; Грушевський М. Богдан Хмельницький. Історичні оповідання; Рудницький С. Фізична географія України, ч. 1; Королів В. Скотолічбник.

У дитячій серії вийшли: Сірий Ю. Крим. Подорож одної школи по Криму; Нелі та Патраш. Збірка оповідань / Переклад Ю. Сірого; Р. Кіплінг. От так казки! / Переклад Ю. Сірого; Р. Кіплінг. Джунглі, ч. 1 / Переклад Ю. Сірого; Р. Кіплінг. Джунглі, ч. 2 / Переклад Ю. Сірого; Сетон-Томсон. Сімейство лісів та інші оповідання / Переклад Ю. Сірий; Льонг. Рогань та інші оповідання з природи / Переклад Ю. Будяка; Глібов Л. Байки. Повний збірник; Гавф. Казки / Переклад О. Олесь; Грушевська А. Над морем. Оригінальне оповідання з побуту дітей у Криму. За словами Ю. Тищенка, це все, що видало видавництво «Лан» за час свого існування. «Ні в одно з пізніших видавництв, до яких я був причетним, не вкладав я стільки праці й любови, як у це» [9, с. 7].

Видавництво «Лан» змушене було згорнути свою діяльність. У 1913 р. Ю. Тищенко виїхав до Америки, втікаючи від переслідувань. Але 17 назв видавництва «Лан», кожна мінімум на п'ять аркушів друку естетично видані й добре ілюстровані були помітним вкладом в українську книжкову справу. Той факт, що нині ті видання становлять бібліографічну рідкість, є свідченням їх популярності серед старших і молодих читачів.

У 1909 р. Ю. Тищенко, Микита Шаповал та Павло Богацький, як учасники гурту молодих літераторів, заснували журнал «Українська хата», який виходив у 1909–1914 рр. в Києві. У своїх спогадах, будучи на еміграції, видавець подав історію народження і діяльності «Дзвону», одного із видатних видавництв в Україні і за кордоном, на еміграції. Це було справжнє видавництво, яке Ю. Тищенко вдалося заснувати у 1911 р. спільно з В. Винниченком та Л. Юркевичем. Співпрацюючи, як члени УСДРП, співзасновники «Дзвону» погодили його характер, дійшовши згоди, що це видавництво буде поширювати ідеї марксизму. Матеріальну сторону підприємства розв'язали внісши кожен з членів пай у п'ятсот карбованців. По від'їзді В. Винниченка за кордон, Ю. Тищенко розгорнув працю «Дзвону», як перший його редактор. «На початках я не дотримувався строго програми, покладеної в основу праці, й випустив ряд брошур, які на мою думку, були найпотрібнішими. То були маленькі брошурки переважно про потребу освіти рідною мовою. Провадилася підготовча робота для видання солідніших праць. Я передусім нав'язав листування з Лесею Українкою, яка жила тоді в Єгипті, і по згоді з нею випустив перший том її «Творів». Туди ввійшли дрібніші її драматичні поеми та оповідання «Над морем». Видання було як змістом, так і оформленням таке солідне, що на нього звернено увагу не лише української, а й російської преси. Загально видання визнано за таке, що його можна справедливо поставити поруч кращих європейських видань» [9, с. 8–12].

З перших кроків своєї видавничої праці Ю. Тищенко звертав особливу увагу на зовнішню сторону кожного видання. Він запросив до співпраці кращих тодішніх українських художників. Першим оформлювачем видань «Дзвону» і «Лану» був Іван Бурячок – художник краківської академії. Його обкладинки були не тільки окрасою кожного видання, а відбивали й зміст самої книги. Ю. Тищенко паралельно з працею в «Лані» і «Дзвоні» завідував редакцією «Літературно-Наукового Вістника» та був директором його книгарні, яку заснував 1907 р. у Києві. Апарат для поширення книги зосереджувався у руках видавця, видання йшли на склади заснованої ним книгарні. Але маса тодішнього українського громадянства, як зазначав Ю. Тищенко, не досла ще до того, щоб відчувати гостру потребу в українській лектурі. Проте видання «Дзвону» розходилися краще за продукцію інших видавництв. Тираж видань не був високий, зазвичай видавалося кожної назви по дві тисячі примірників. Розрахунок був такий, щоб видання протягом трьох років розійшлося. Посередниками в поширенні видань були: Книгарня «Наукового товариства імені Т. Шевченка» у Львові, Книгарня «Київської Старини» в Києві, «Українська книгарня» в Харкові та «Українська книгарня» в Катеринодарі, на Кубані (дві останні були засновані Ю. Тищенком у 1909 та 1911 роках) [9, с. 10].

Збут видань «Дзвону» зріс у 1912 р. після того, як видавництво почало видавати однойменний місячник. У новому журналі працювали кращі тодішні працівники пера, редакційний комітет у Києві складався з трьох осіб: Д. Антоновича, П. Понятенка та Ю. Сірого, а за кордоном В. Винниченка та Л. Юркевича. Спочатку журнал «Дзвін» не був строго партійний і тільки по переїзді до Києва В. Левинського, який став фактичним і єдиним редактором його, лінія вирівнялась, і журнал став справді виразником марксистської ідеології. Тісна співпраця видавництва і місячника гарантувала успішний розвиток справи до кінця 1913 року і були надії на досягнення мети видавництвом. На жаль, кінець 1913 року такі надії розбив [10, с. 58–65].

Про нелегальне перебування Ю. Тищенка в Києві на той час знало вже досить багато людей. З достовірних джерел стало відомо, що видавця мають арештувати, і він ужив усіх заходів, щоб емігрувати. Видавництво «Дзвін» припинило свою діяльність, всі запаси книг було передано на комісію книгарням, а сам Ю. Тищенко опинився у США, де на запрошення товариства «Просвіта» допомагав американським українцям організувати видавничу та книжкову справу. Тут він отримав посаду співредактора видань «Просвіти» а також, на пропозицію В. Лотоцького, став співредактором газети «Свобода» в Джерзі Сіті під Нью-Йорком. Разом В. Лотоцький та Ю. Тищенко ініціювали створення української книгарні при Українському Народному Союзі (УНС). Бажання налагодити співпрацю з галицькими та наддніпрянськими видавцями, а також родинні турботи, спонукали Ю. Тищенка повернутися нелегально на батьківщину. Під чужим ім'ям у травні 1914 р. він приїхав до Петербургу, а звідти до Харкова, де мав намір зробити тутешню українську книгарню головним постачальником книжок для УНС в Америці. Початок Першої світової війни зруйнував плани щодо повернення до США. У Харкові Ю. Тищенко легалізувався, як козак з Полтавщини та намагався знову розпочати видавничу справу. Але в умовах війни в Україні це стало неможливим. Вдалося лише видати в Москві, в друкарні братів Рябушинських, дев'ятий том творів В. Винниченка з новим його оповіданням «Босяк», та в Харкові одне число газети «Слово», в якому активну участь взяли В. Винниченко та С. Петлюра. На другому числі газету «Слово» заборонено, а сам Ю. Тищенко опинився в харківській в'язниці [11].

У січні 1916 р. Ю. Тищенка було заарештовано як члена УСДРП, він був ув'язнений на дев'ять місяців, відсидів в одиночній камері в харківській в'язниці за участь у революції 1905 р. Одеський воєнний суд у жовтні 1916 р. виправдав видавця, але, як військовозобов'язаний, він був відправлений на російський фронт, де пробув до серпня 1917 р.

Прибувши до Києва після звільнення з війська, Ю. Тищенко організовує видавництво на нових засадах. Необхідно було вирішувати питання освіти і розбудови української національної школи.

Відчувалася нагальна потреба в шкільних підручниках. Такі підручники були вже написані відомими педагогами С. Черкасенком, Я. Чепігою (Зеленкевичем), Ю. Сірим. Потрібно було їх негайно друкувати. При відродженому видавництві «Дзвін» організовано філію «Рідна школа». Оскільки, вертаючись із еміграції на батьківщину, помер член видавництва Л. Юркевич, то до складу реорганізованого видавництва введено нових членів: Р. Винниченка, С. Черкасенка та Я. Чепігу. Редакційний комітет шкільних підручників складався з С. Русової, С. Черкасенка, Я. Чепіги та Ю. Сірого.

Як зазначав Ю. Тищенко, «Були у нас тепер і матеріали для друку, і гроші, та не було найголовнішого – паперу. Що міг закупити в Києві, те я закупив, а на більші партії треба було чекати з Фінляндії. Друкарні в Києві теж були перевантажені працею для різних видавництв» [9, с. 11]. Не було надії налагодити друк у Києві як через брак паперу, так і через події в тодішній Україні. Тільки 1918 р., після гетьманського перевороту, життя набрало більш-менш нормальних форм. Міністерство народної освіти в Києві ухвалило підручники «Рідної школи», як найкращі для вжитку в народних школах і замовило видавництву «Дзвін» їх сотні тисяч примірників. За умовою підручники треба було видати до початку навчального року. Щоб виконати це завдання, Ю. Тищенко запропонував перенести друк підручників за кордон, до Австрії. У червні 1918 р. він виїхав з посольством В. Липинського до Відня, щоб розпочати там друкування підручників. У Києві залишився повний апарат видавництва й розвивав поволі свою діяльність. За час перебування Ю. Тищенка у Відні, в Києві між іншими виданнями вийшло у видавництві «Дзвін» три томи творів Д. М. Марковича та два томи творів Дніпрової Чайки [9, с. 11].

Упродовж 1917–1918 рр. Ю. Тищенку вдалося видати книжки, які користувалися великою популярністю серед читачів і до сьогодні збереглися у фондах великих бібліотек України, зокрема в НБУВ.

У Відні справу видання підручників вдалося налагодити у співпраці з державною друкарнею «Шульбюхерферляг», друкарнями Гольцгаузена, Гольдштайна та Райзера. Уже перед початком шкільного року було відправлено в Україну по сто тисяч примірників першої і другої частини арифметики Я. Чепіги та двадцять п'ять тисяч примірників геометрії О. Коваленка і «Життя рослин» Ю. Сірого. На грудень заготовлено ще двісті п'ятдесят тисяч букваря С. Черкасенка та по двісті тисяч його читанок (частина перша, друга і третя). Проте виникли проблеми з транспортуванням готових книжок в Україну. В Україні розпочалося повстання проти Гетьмана, кордони було закрито, а сім вагонів підручників, які експедитор відправив із Відня в Україну в січні 1919 р., застрягли в Станіславові. Тільки в березні 1919 р. Ю. Тищенкові вдалося дістатись до Будапешту й продати всі підручники кооперативу «Дніпросоюз». Влітку 1919 р. ці підручники були вже в Україні, їх вдалося передати

школярам на тій частині території України, яка ще не була захоплена більшовиками.

Планувалося видати ще цілу серію підручників і дитячої лектури. Майже всю працю тепер було зосереджено в друкарні Райзера. Як згадує Ю. Тищенко, «Протягом 1919–1922 рр. переважно у цій друкарні вийшли такі видання: 11 томів творів В. Винниченка (по п'ятнадцять тисяч примірників); твори С. Черкасенка (поезії I-II) по десять тисяч примірників, Кіплінгові «Брати Моуглі» (п'ятнадцять тисяч примірників); новелі Ю. Сірого I-й том (п'ятсот примірників), «Відродження Нації» В. Винниченка I – III томи, його ж «Між двох сил» – п'єса (десять тисяч примірників), серія дитячих книжок Ю. Сірого по п'ятнадцять тисяч та ін. Тяжко перечислити все видрукуване у Відні не маючи під руками відповідних матеріалів. Все ж доробок був показний» [9, с. 12].

Більшість цієї продукції не потрапила до читача в Україні, адже більшовики, окупувавши Україну, закрили доступ туди всьому, що друкувалося за кордоном. У 1922 р. видавнича діяльність «Дзвону» фактично призупинилась, а склади з його виданнями частково потрапили до рук читача тільки під час Другої світової війни, коли в Німеччині опинилися сотні тисяч українських робітників, вивезених з України.

Ю. Тищенко як керівник видавництва «Дзвін», що працювало в еміграції, пройшов через великі труднощі. Все надруковане лежало довгі роки на складах. Вартість оренди за складове виросла до великих розмірів, так само й борги друкарні, які лишалися з 1922 року, знову таки через неможливість збуту, з кожним роком зростали через високий відсоток плати за оренду приміщень, і за двадцять років зросли до того, що на покриття їх ледве вистачало тих запасів книг, які були на складах. Важливим було те, що ті книги попали до рук читача [8, с. 12]. Ю. Тищенко здійснював обмін книжок з Книжковою палатою в Києві за посередництва М. Шрага, з яким домовився про це у Варшаві у вересні 1922 р. [5, с. 662].

Головною турботою Ю. Тищенка у перші роки перебування в еміграції стало збереження видавничого товариства «Дзвін», розбудові якого він присвятив багато років. Спробував вдатись до залучення австрійського капіталу, зокрема намагався співпрацювати з віденським друкарем Х. Райзером. Проте це могло призвести до зміни напрямку його діяльності і припинення існування «Дзвону» як українського видавництва, що було не прийнятно для його директора. Видані товариством «Дзвін» книжки за борги були передані віденському друкареві Х. Райзеру. На складі Х. Райзера зберігалася також бібліотека видавництва. Частина її, що складалася з іноземних видань, Ю. Тищенко планував продати Високому педагогічному інституту ім. М. Драгоманова, решту залишити у власне користування. Проте Х. Райзер відмовлявся видавати бібліотеку «Дзвону».

У той час за кордоном діяла значна кількість українських видавництв, продукція яких за кілька років становила величезну кількість книжок. Ця реальність створювала гостру конкуренцію між видавництвами. У 1920 р. Ю. Тищенко ініціював створення Об'єднання українських видавців, яке намагалось систематизувати розповсюдження продукції друку. Проте жити з продажу книжок виявилось неможливим. Ю. Тищенко ініціював торговельне товариство «Сиріус», яке припинило своє існування майже одразу після створення. Видавець шукав навіть контактів з офіційними представниками більшовиків, щоб налагодити продаж виданих за кордоном підручників на батьківщині [5, с. 648, 657]. Але ця ідея також була безперспективною. У першій половині 1920-х років видавець не зміг поширити підручники в радянській Україні, довелося здати їх на макулатуру, щоб хоч якось існувати. В Галичині розповсюдити надруковане також не вдалося, з вантажами перетнути кордон було неможливо. Підручники, видані для Наддніпрянщини, перекладені почасти з російської мови, не влаштовували галицькі школи. Північна Америка також не стала перспективним ринком збуту, хоча частину цієї навчальної продукції переправили за океан. Дуже обмеженою можливістю передати книги в Україну, окуповану більшовиками, була книгарня Українського Червоного Хреста, яка єдина на той час мала дозвіл на отримання посилок з-за кордону. Ю. Тищенко мав змогу невеликими партіями (по 25 книжок в одній посилці) продавати видані у Відні книжки. Гроші за них у Києві, як представник «Дзвону», отримував Я. Чепіга [5 с. 668].

У 1922–1923 рр. діяльність «Дзвону» все ж таки була продовжена в Берліні, що ненадовго став еміграційним видавничим центром. Звідти Ю. Тищенко намагався доправити свої видання до читача. Звертався з пропозиціями до офіційних представників України. Економічна криза, яка в Австрії та Німеччині сягнула апогею в 1923 р., призвела до згорання видавничих осередків. Більшість з них, у т. ч. й «Дзвін», змушені були переміститися до Чехословаччини, де панували більш демократичні умови. У середині жовтня 1923 р. видавець оселився у Празі серед українських поселенців і влаштувався на службу у книгарню Фердинанда Свободи. Його праця полягала у поширенні видань (еміграційних, радянських, «Дзвону»). Однак Ю. Тищенко не покидав думки про повернення до видавничої справи [11, с. 175].

Упродовж 1924–1926 рр. у Львові, в друкарні Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), Ю. Тищенко видав п'єси В. Винниченка «Натусь», «Базар», «Брехня», сприяв публікації статей В. Винниченка у львівській газеті «Діло», намагався співпрацювати з львівськими видавцями. У друкарні НТШ він домовився про видання у 1926 р. окремою книгою «Повороту на Україну» В. Винниченка пшібрамською філією гуртка соціалістичної молоді «Вільна громада». Матеріального прибутку він не

мав і діяльність «Дзвону» поступово занепадала, підтримуючись в основному виданнями брошур і п'єс. Представником «Дзвону» в Галичині і на Волині був Кирило Студинський, котрий допомагав реалізувати продукцію через мережу українських книгарень у Північній Америці, сприяв публікації творів В. Винниченка у Львові [11, с. 176].

У перші роки перебування в еміграції Ю. Тищенко не полишав громадських справ. У Відні, і у Празі він порозумівся з неоднорідним за політичними уподобаннями емігрантським середовищем і незабаром почав працювати в громадських культурно-освітніх організаціях. Плідно співробітничав з різноманітними установами, товариствами, осередками, україномовними друкованими органами, що виходили в Європі. Брав активну участь у діяльності Союзу українських журналістів і письменників (у Відні і Празі), Українського товариства прихильників книги в Празі (УТПК) і його друкованого органу «Книголюб», Українського товариства бібліофілів у Львові і його журналу «Українська книга», працював в Українському громадському комітеті (УГК) (1921–1925), який перебував під впливом соціалістичних партій, ініціював та проводив відзначення 45-річчя від дня народження та 20-річчя літературної діяльності О. Олеся (1923 р.) [5, с. 679–680]. Громадська діяльність видавця яскраво проявилася у співпраці з Союзом «Голодним України» (1922 р.). У Празі Ю. Тищенко керував Пресовим Бюро, яке разом з Видавничим відділом здійснювали видавничу діяльність УГК. Бюро надавало відомості для українців у Чехословаччині і зарубіжної преси про українське життя та видавало у 1924–1925 рр. щотижневий бюлетень серед матеріалів якого була рубрика про книжкові новинки, що можна розглядати як певне бібліографічне джерело. При УГК діяв Український громадський видавничий фонд (УГВФ), який намагався розв'язати складну ситуацію у видавничій сфері. Цей фонд фінансував видавання наукових праць, підручників для вищих і середніх шкіл. До його складу входили видавництва в еміграції, в тому числі й «Дзвін».

Широкий план видавничої та організаційної роботи УГВФ передбачав презентацію виданої продукції. Ю. Тищенко дописував до місячника «Нова Україна», який висвітлював діяльність УГВФ – письменства, мистецтва, науки і громадського життя соціалістичного спрямування. Публікації Ю. Тищенка висвітлювали український книго-видавничий процес. Його публікація «Сучасне становище книжної справи на Україні» («Нова Україна». – 1923. – №6) подає огляд видань від 1919 р., статистику, висновки, що радянська влада для української книжки зробила мало, зате опублікувала багато літератури з метою русифікації.

Ю. Тищенко в еміграції продовжував друкуватися. Упродовж 1923 р. в «Новій Україні», виданні «Вільної спілки» були надруковані стаття Ю. Тищенка, присвячена розвитку видавничої

справи, та кілька оповідань, зокрема: Тищенко Ю. Сучасне становище книжкової справи на Україні // Нова Україна. – 1923. – Ч. 6. – С. 120–132; Сірий Ю. Записки мандрівника // Нова Україна. – 1923. – Ч. 9. – С. 107–109; Там само. – Ч. 10. – С. 96–99; Там само. – Ч. 11. – С. 102–105. З листопада 1922 р. до кінця 1923 р. виходив у Берліні, надалі (1923–1928) – у Празі. Редактори цього видання – В. Винниченко (1922–1923), М. Галаган, Н. Григорієв, М. Шаповал (1923–1928) [5, с. 674].

Ю. Тищенко опікувався виданням друкованого органу Закордонної групи Української комуністичної партії (ЗГУКП) «Нова доба», співпрацював у редакції М. Шаповалом та В. Винниченком «Новій Україні». З більшовиками співпрацював з прагматичних міркувань, чітко усвідомлюючи їх сутність та імперські прагнення. Ще у 1919 р. видавець називав більшовиків правонаступниками «єдиної» і неділимий та писав про необхідність об'єднання всіх колишніх поневолених народів перед загрозою російського шовінізму [5, с. 603].

Проте вже з середини 1920-х рр. Ю. Тищенко залишає громадську діяльність і зосереджується виключно на самостійній книгарській та видавничій праці. У 1927 р. у Празі при книгарні Ф. Свободи він заснував українсько-російський відділ. Окрім продукції «Дзвону» та інших українських закордонних видавництв, тут були широко представлені радянські книжки, що надсилалися Всеукраїнською академією наук (ВУАН), Державним видавництвом України (ДВУ), «Книгоспілкою», «Рухом» тощо. Але справа занепала через невеликий попит.

Ю. Тищенко займався продажем наукових видань Українського соціологічного інституту (УСІ), який був заснований у 1919 р. М. Грушевським у Відні. М. Грушевський фактично наглядав за книжками, які українські видавці зберігали на складі Маутнера у Відні. Виїзд вченого у 1924 р. з еміграції на батьківщину порушив проблему ліквідації цього складу. У лютому 1924 р. 32 скрині з виданнями «Дзвону» були перевезені на склад Штерна у Відні. Напередодні виїзду в Україну історик передав Ю. Тищенку комплект видань УСІ для виставки з нагоди 350-літнього ювілею української книжки, яку влаштував Український громадський видавничий фонд при УГК у Празі у березні 1924 р. Ю. Тищенко був секретарем виставкового комітету [5, с. 681–682].

Ю. Тищенко також думав про повернення в Україну. У 1923 році він планував повернення «...у першу чергу, [через] особисту причину – невизначеність долі сина-підлітка, якого йому вже тривалий час не вдавалося переправити закордон. Разом з тим, він сподівався відправити в Україну видання “Дзвону” і розповсюдити їх там, організувавши мережу українських книгарень» [5, с. 673]. Були наміри в нього виїхати на Волинь у пошуках українського читача. Але цим задумам не судилося збутися.

1923 р. у пошуках україномовного читача Ю. Тищенко виїхав на Закарпаття, розгорнув там

роботу, налагодив зв'язки з краєм. Разом з тим подав клопотання про надання йому громадянства Чехословаччини та отримання концесії на відкриття власної книгарні в Празі. Звернувся до управи НТШ у Львові за необхідним підтвердженням своєї праці у 1907–1913 роках у видавничих структурах Товариства. Дописував до ужгородських дитячих і молодіжних часописів «Пчілка», «Віночок», розповсюджував видання «Дзвону». У 1924 р. переніс свою книгарню до Мукачева. Упродовж 1924–1926 рр. в Ужгороді в бібліотеці «Пчілка», «Пластун», «Дзвоні» з'явилися т. зв. бесіди Ю. Тищенка з природознавства «Про небо і землю», «Дивні рослини», його ж переклади: з Е. Сетона-Томпсона «Дух лісу» та Р. Кіплінга «От так казки». У 1933–1934 рр. Ю. Тищенко відкрив книгарні в Мукачевому, Ужгороді, Перечині та Празі. Цілком відійшов від «Дзвону» у 1933 р. і в справі його не втручався.

У 1933 р. видавець заснував нове видавництво «Вид-во Юрія Тищенка», першою книгою в ньому вийшло «Різдво Христове» Теодора Гриневича (Прага : Вид-во Ю. Тищенка, 1933. – 66 с.). Наступними були мистецькі друки. УГК в еміграції створив освітню установу Український гурток пластичного мистецтва, натхненником якого у 1922 р. був відомий мистецтвознавець Д. Антонович. Згодом цей гурток трансформувався в Українську студію пластичного мистецтва. Тут Ю. Тищенко реалізував себе як видавець мистецьких робіт.

Упродовж 1933–1934 рр. у видавництві Ю. Тищенка вийшла серія листівок з графічними портретами гайдамаків, гетьманів, козаків, українських поетів, політиків, які створила відома художниця Оксана Лятуринська. У 1934 р. серію продовжено десятьма портретами українських письменників та акторів цієї ж авторки, серед яких Т. Шевченко, В. Стефаник, І. Франко та інші. У 1930-х роках видавництво випустило листівки Галини Мазепи, Алли Лисянської, деякі роботи Юрія Вовка та ін. З А. Лисянською та Ю. Вовком Ю. Тищенко співпрацював як з книжковими графіками.

У 1936 р. Ю. Тищенко переїхав до Ужгорода, де спробував видавати дитячі книжки, співпрацював у газеті «Українське слово». Враховуючи низький попит на українську книжку, видавець став кольпортером (продавцем книг) одного з провідних празьких видавництв «Орбіс». У 1938 р. відкрита ним власна книгарня у Перечині змогла наростити видавничу діяльність на Закарпатті. В Ужгороді Ю. Тищенко видав книжки: К. Евальд «Буковий горб» : [оповідання для пластунів і молоді] / пер. з нім. Юр. Сірий. – Ужгород : Друк. «Новина», 1937. – 36 с. – (Книгозбірня молоді ; ч. 1) (Буковий горб. – С. 3–17; Ніч. – С. 19–36); його ж «Бук і дощовик» : [оповідання для пластунів і молоді] / пер. з нім. [Ю. Сірий]. – Ужгород : Друк. «Новина», 1937. – 44 с. – (Книгозбірня молоді ; ч. 2); чудова збірка поезій Івана Колоса [Кошана Івана Васильовича] «Молоді мої дні» : Поезії. – Ужгород : [Вид-во Ю. Тищенка]. – 1938. – 59 с. (2000 пр.); книга Мих. Велигорського «Наші

лічнічі рослини» : практичний підручник для пізнання, збирання і сушення лічнічих рослин для продажу і домашнього лічення : з ілюстраціями, описами, народніми назвами, календарем збирання і додатком про трейливі рослини. – Ужгород : Вид-во Ю. Тищенка, 1938. – 73 с.: іл. та ін.

Агресія Угорщини проти Карпатської України внесла зміни у наміри Ю. Тищенка працювати на Закарпатті. На початку 1939 р. він був змушений покинути щойно розпочату справу і повернутися до Праги, де йому вдалося налагодити роботу свого видавництва. Уже в кінці 1939 р. у видавництві, яке розгортало свою діяльність, вийшли книги Володимира Січинського з його ж обкладинками «Бардіїв» (Прага : Вид-во Ю. Тищенка. – [1939]. – 26 с., іл.) і «Зборів» (Прага: Вид-во Ю. Тищенка. – [1939]. – 23 с., іл.). Видання започаткували серію «Пізнай свій край» і стали зразками популяризації краєзнавства високого рівня. У цій серії з'явилася праця Ю. Тищенка «З історії видавничої і книгарської справи в Україні» (Прага: Вид-во Ю. Т. – 1940. – 16 с. – Відбиток з журналу «Пробоем»). Над нею він працював тривалий час. У книзі ґрунтовно проаналізовано матеріал, подано багато мало-відомих статистичних даних, продемонстровано глибоке розуміння основ книговидавничої галузі. Огляд видань завершив 1919 р., що становило першу частину книги. Друга частина була написана і мала з'явитися пізніше, але рукопис, найімовірніше, зник у вирі війни.

У цей же час Ю. Тищенко започаткував серію видань «Наукова бібліотека ЮТ», яка вже не мала популярного характеру, а була строго науковою. Серед надрукованого: Антонович М. Історія України. – Прага, 1941. – 1942. – Т. I – IV; Гнатишак М. Історія української літератури. – Прага, 1941; Дорошенко Д. Володимир Антонович: його життя й наукова та громадська діяльність. – Прага, 1942. – Т. I–II; Полонська-Василенко Н. Київ. – Прага, 1944; Чижевський Д. Історія української літератури : ренесанс, реформація, бароко. – Прага, 1942. – Т. I–II; Щербаківський В. Формація української нації. – Прага, 1941.

У 1940 р. у видавництві «Колос» Ю. Тищенко надрукував книгу «Леся Українка». Характеристика творів» (обгортка А. Лисянської. – Прага. – 24 с.). По суті, це передрук з видання 1923 р. («Леся Українка (3 нагоди 10-ліття з дня її смерті 1913–1923)») з невеликими змінами в орфографії і змісті, оскільки перше було написане до конкретної дати. Наступні кілька років стали періодом найбільш успішної діяльності українського книгаря. В окупованій Гітлером Чехії працювало спочатку кілька українських видавництв: «Пробоем» (С. Росохи), що видало між іншим «Кобзаря», «Колос» (І. Романа) і видавництво Ю. Тищенка (Сірого), що випускало цінну «Науково-популярну Бібліотеку». В 1944 р. німецька влада припинила два перші підприємства, при чому пропало чимало приготованого до видання матеріалу (між іншим альманах «Дніпро»).

Стараннями Ю. Тищенка здобутки українських учених ставали вагомою інтегральною складовою європейської науки і культури. Наукові студії завжди були в сфері інтересів видавця, хоча через життєві обставини перебували поза межами його основної діяльності. Упродовж 1940–1944 рр. у серії «Наукова бібліотека Ю. Тищенка» з'явилася низка праць з різних галузей знань: історії, археології, мовознавства, літературознавства, точних наук. Серед авторів, праці яких видавав Ю. Тищенко в цій серії, такі відомі імена, як: Д. Чижевський, І. Огієнко, Д. Донцов, А. Животко, Д. Дорошенко, М. Антонович, В. Щербаківський, Б. Лисянський, Н. Полонська-Василенко, М. Гнатишак, Я.-Б. Рудницький, М. Галаган, Ганс-Йоахім Баср, Вінтер та ін. Видавець планував розвивати потенціал свого підприємства у науковому напрямі, менше – у науково-популярному. Він започаткував ще одну серію – літературну. Її репрезентувала творчість О. Лятуринської, І. Ірлявського (Рошки), Б. Лисянського, Ю. Клена та ін. У ній Ю. Тищенко відкрив і свою Шевченкіану, випустивши «Поезію» (Прага, 1944. – 343 с.) за ред. Павла Богацького [11, с. 181–183].

Книжкові характеристики видань «Вид-ва Юрія Тищенка» не відзначаються дорогим оформленням. Це переважно невеликі за обсягом книжки, що мають якісне поліграфічне оформлення, супроводжуються видавничим знаком роботи Р. Лісовського та засвідчують безсумнівний поступ українського книговидання. Еміграційні умови друку, брак паперу змушували зменшувати витрати на мистецьке оформлення, проте дещо з виданого може слугувати зразком упорядкування та оформлення української книжки. Наприклад, «Поезія» Т. Шевченка / вступ. ст. «Життя і творчість Т. Шевченка» В. Дорошенка; обкл. В. Масютина. – Прага, 1944; «Історія української літератури. Кн. перша». М. Гнатишака / обкл. Р. Лісовського. – Прага, 1941; «Каравели» Юрія Клена (О. Бурггарда) / обкл. Ю. Вовка. – Прага, 1943; «Бардіїв» В. Січинського / обкл. С. Гординського. – Прага, 1939 та ін.

Видавництво Ю. Тищенка не розвивало такі напрями його діяльності, як переклади із західноєвропейської літератури, був відсутній глибший аналіз зовнішньополітичних аспектів української визвольної проблеми, що характерно для української книги в Празі загалом.

У Відні працювало «Нотне видавництво» Бориса Тищенка (сина Ю. Тищенка, який приїхав до Праги у 1925 р.), яке видало, крім книжок, низку українських нот і великий «Співаник» [1, с. 973–981].

У 1941 і 1942 роках вийшли книго-торговельні «Каталоги книгарні Ю. Тищенка», в яких було зазначено назви книг різних видавництв і видавців, які можна було придбати в книгарні, і зокрема видання «Дзвону» і «Видавництва Юрія Тищенка». Вони є важливим тогочасним опублікованим бібліографічним джерелом.

У травні 1945 р. Ю. Тищенко залишив Прагу, покинувши там друкарню і видавництво. У вересні

1949 р. він писав І. Огієнкові, якого добре знав ще з часів співпраці навколо видань Українського наукового товариства у Києві: «Нічого мені так не шкода, як манускриптів, яких було виготовлено до друку 69 назв. Крім Ваших праць, там були такі капітальні речі, як Спомини проф. М. Славинського, М. К. Василенка і інші, а також томи (чотири) про Гетьманів державників...». Видавцеві довелося пішки добиратися до англійської окупаційної зони. Видавець опинився спочатку в Баварії, потім у Гольштинії – у таборі для переміщених осіб у Гайкендорфі під Кілем, де залишався і після його ліквідації у 1948 р. Він знову розпочав свою улюблену справу, перетворивши попелище на осередок українського друкованого слова. Ю. Тищенко організував у Гайкендорфі друкарню Українського національного об'єднання (УНО), яка, виконуючи замовлення українських видавництв у США, буквально рятувала біженців від голоду. У той же час Ю. Тищенко налагодив випуск «Літературно-наукового збірника», три числа якого вийшли друком 1946–1948 рр. Тоді ж під назвою «Друкарство. Порадник для робітників пера і друку» були видані лекції, що читав Ю. Тищенко для учнів своєї друкарні. Одночасно він намагався поновити «Наукову бібліотеку ЮТ», видавши праці Б. Крупницького «Культурне життя в Україні за гетьмана Д. Апостола» та О. Оглоблина «Ханенки» (Сторінка з історії українського автономізму XVIII століття), співпрацюючи з Українською вільною академією наук (УВАН). Разом з тим Ю. Тищенко очолив засноване 1945 р. у Німеччині Об'єднання працівників дитячої літератури (ОПДЛ), для якого зокрема, редагував «Українську дитячу енциклопедію».

У 1950 р. загроза депортації до СРСР змусила Ю. Тищенка перебраться за океан. Спершу оселився в Нью-Арку, але незабаром перебрався до Нью-Йорку, де співпрацював з газетою «Свобода», керував Українсько-Американським видавництвом, редагував «Літературно-науковий збірник» та «Науковий збірник», в яких друкував і свої праці поряд зі студіями таких відомих українських науковців, як: М. Ветухів, Б. Крупницький, Д. Горняткевич, М. Міллер, О. Оглоблін та багато інших [6]. Зокрема, у Ганновері та Нью-Йорку Ю. Тищенко надрукував у виданнях УВАН свої праці: «Сірий Ю. З моїх зустрічей (уринок із споминів). О. Олень» [2, с. 78–101]; «Тищенко Ю. Книгарні «Літературно-Наукового Вісника на Наддніпрянщині в 1907–13 рр. (Спогад)»» [7, с. 115–126]; «Тищенко-Сірий Ю. Перші українські масові політичні газети «Село» і «Засів» (1909–1912)» [3, с. 128–147]. Він належав до книговидавничої секції Української вільної академії наук у США (УВАН у США), був вшанований як член-кореспондент цієї поважної інституції. Проте книгарська справа залишалася для Ю. Тищенка головною. У США поновило свою діяльність «Видавниче товариство Юрія Тищенка», яке надрукувало 12 томів творів Лесі Українки, «Географію України», здійснило перевидання

оповідань Ю. Сірого «Про горобця, славного молодця», «Світова мандрівка краплини води» та його переклади казок Р. Кіплінга. Окремі його праці перевидані в незалежній Україні [10].

Помер Ю. Тищенко 5 грудня 1953 р., встигнувши видати свою останню книжку, назва якої для нього – вічного емігранта, була символічною – «Україна земля моїх батьків» [5, с. 601; 8].

Висновки. Друкована продукція з видавництв Ю. Тищенка та інших видавництв, де були видані його книги, а також видання про нього, дають підстави вважати Юрія Пилиповича Тищенка (Сірого) одним із найвидатніших діячів українського книговидання першої половини ХХ ст. Кількісні і якісні характеристики друкованої продукції свідчать про надзвичайну видавничу енергію і відданість українській справі. Діяльність Ю. Тищенка як видавця розпочалася в Україні, а найактивніше проявилася в еміграції, що має кілька періодів: львівський (липень – вересень 1907 р.), віденський (1918–1922 рр.), берлінський (січень – жовтень 1923 р.), празький (1923–1934 рр., 1939–1945 рр.), ужгородський (1934–1939 рр.), гайкендорфський (1945–1950 рр.), нью-йоркський (1950–1953 рр.). Найбільш тривалим і плідним був у житті Ю. Тищенка празький період. Він позначений вагомими видавничими здобутками, видавцеві вдалося видати близько 50 праць різноаспектної тематики й різного цільового призначення, згрупованих у чотирьох серіях, основними з яких є наукові. У віденський період Ю. Тищенко найбільшу увагу надавав виходу навчальної книжки, яка призначалася для учнів народних шкіл у Великій Україні, окремі примірники цих підручників зберігаються у фонді НБУВ. Видавничі проекти невтомного видавця сприяли збереженню націо-нального книговидання навіть у несприятливих суспільно-політичних обставинах.

Видавець багато зробив для розповсюдження своїх видань, самовіддано працював на українську ідею, включившись в книговидавничий процес, створив в еміграції «Вид-во ЮТ», що належало до головних осередків української видавничої справи за межами України.

Упродовж свого життя він тісно співпрацював з відомими українськими діячами, що давало віру в майбутню перемогу української ідеї та сили розвивати українську видавничу справу, популяризувати книжкову продукцію своїх видавництв, зробити вагомий внесок у процес книговидання першої половини ХХ ст. в Україні та еміграції, що послужило важливим фактором відродження української культури.

1. Дорошенко В., Зленко П. Видавництва і преса. *Енциклопедія українознавства*. Загальна частина. Перевидання в Україні. Київ : НАН України, Ін-т української археографії, 1993. Т. 3. С. 973–981.

2. *Літературно-науковий збірник*. Ч. 2. Ганновер : К. Н. В., 1947. 109 с. (На правах рукопису).

3. *Літературно-науковий збірник I*. Нью-Йорк : Накладом УВАН у США (Українсько-Американське вид-во, Інк.), 1952. 304 с.

4. Мельник О. М. Тищенко Юрій (Георгій) Пилипович. *Енциклопедія історії України* : У 10 т. Київ : Наукова думка, 2013. Т. 10 : Т – Я. 93–94.

5. Мельник О. Щоденник Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1924 роки). *Український археографічний щорічник*, 2007. Вип. 12. С. 591–683. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Melnyk_Olha/Schodennyk_Yuriia_Tyschenka-Siroho.pdf

6. *Науковий збірник 1*. Нью-Йорк : УВАН у США, 1952. 160 с.

7. *Науковий збірник*. Ч. 2. Нью-Йорк : УВАН у США, 1953. 200 с.

8. Сірий Ю. Україна земля моїх батьків. Нью-Йорк : Об'єднання працівників дитячої літератури, 1952. 64 с.

9. Тищенко Ю. Із спогадів про українські видавництва. Авгсбург : Товариство прихильників УВАН, 1949. 12 с.

10. Тищенко (Сірий) Юрій. З моїх зустрічей : Спогади. Упорядники О. І. Сидоренко, Н. М. Сидоренко; передмова М. А. Шудрі. Київ: Дослідницький центр історії української преси, 1997. 112 с.

11. Юркевич О. Видавнича діяльність Юрія Тищенка Празького періоду (1923–1945). URL: <http://www.isl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2012/JRN/PDF/11.pdf>

References

1. Doroshenko, V., P. Zlenko. (1993). *Vydavnytstva i presa* [Publishing houses and the press]. *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna. Perevydannia v Ukraini*. Kyiv : NAN Ukrainy, In-t ukrainskoi arkhheohrafi. T. 3. 973–981. (in Ukrainian).

2. *Literaturno-naukovyi zbirnyk. (1947)*. (*Na pravakh rukopysu*). Ch. 2. [Literary-scientific collection. (On the rights of the manuscript). Part 2]. Hannover : K. N. V. 109 p. (in Ukrainian).

3. *Literaturno-naukovyi zbirnyk I*. (1952). [Literary-scientific collection I]. Niu-York : Nakladom UVAN u SSHa (Ukrainsko-Amerykanske vyd-vo, Ink.). 304 p. (in Ukrainian).

4. Melnyk, O. M. (2013). *Tyshchenko Yurii (Heorhii) Pylypovych* [Tyshchenko Yuriy (George) Pylypovych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy : U 10 t*. Kyiv : Naukova dumka, T. 10 : T – Ya. 93–94. (in Ukrainian).

5. Melnyk, O. (2007). *Shchodennyk Yurii Tyshchenka (Siroho) (1919–1924 roky)* [Diary of Yuriy Tyshchenko (Siryj) (1919–1924)]. URL: http://shron1.chtyvo.org.ua/Melnyk_Olha/Schodennyk_Yuriia_Tyschenka-Siroho.pdf (in Ukrainian).

6. *Naukovyi zbirnyk 1*. (1952). [Scientific collection 1]. Niu-York : UVAN u SSHa. 160 p. (in Ukrainian).

7. *Naukovyi zbirnyk. Ch. 2*. (1953). [Scientific collection. Part 2]. Niu-York : UVAN u SSHa. 200 p. (in Ukrainian).

8. Siryi, Yu. (1952). *Ukraina zemlia moikh batkiv* [Ukraine is the land of my parents]. Niu-York : Obiednannia pratsivnykiv dytiachoi literatury. 64 p. (in Ukrainian).

9. Tyshchenko, Yu. (1949). *Iz spohadiv pro ukrainski vydavnytstva* [From remembrances about the Ukrainian publishing houses]. Avhsburh : Tovarystvo prykhylnykiv UVAN. 12 p. (in Ukrainian).

10. Tyshchenko (Siryi), Yurii. (1997). *Z moikh zustrichei : Spohady* [From my meetings : Remembrances]. Uporiadnyky O. I. Sydorenko, N. M. Sydorenko; peredmovy M. A. Shudri. Kyiv: Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy. 58–65. (in Ukrainian).

11. Iurkevych, O. (2012). *Vydavnycha diialnist Yurii Tyshchenka Prazkoho periodu (1923–1945)* [Yuriy Tyshchenko publishing activity of the Prague period (1923–1945)]. URL: <http://www.isl.lviv.ua/wp-content/uploads/Z/Z2012/JRN/PDF/11.pdf> (in Ukrainian).